

PRVA PREVEDENA BESEDILA

Robert Grošelj
Univerza v Ljubljani

1 Uvod

Namen poglavja je osvetliti prva slovenska prevedena besedila, ki so nastala v predknjižnem obdobju, pred izidom prvih slovenskih tiskanih knjig, *Katekizma* in *Abecednika* Primoža Trubarja leta 1550: med verska sodijo *Brižinski spomeniki*, *Celovski oz. Rateski* in *Starogorski rokopis*, *Stiški rokopis*, *Slovenski načrt za pridigo*, med upravna *Černjejski* in *Kranjski rokopis*, med književna pa *večjezični pesmi Oswalda von Wolkensteina* in *Auerspergov rokopis*. Če izključimo zapise osebnih imen ali drugega besedja, ta besedila predstavljajo večino slovenskih srednjeveških jezikovnih spomenikov.

Pregled, ki temelji na obstoječi literaturi, skuša slediti elementom t. i. *metode mnogoterih vzročnosti* (po teoriji prevodoslovca Anthonyja Pyma), in sicer prek določitve materialnega vzroka, kamor sodita izvornik in izvorni jezik, namernega vzroka, kot je namen prevoda, oblikovnega vzroka, kamor se uvrščajo historične norme prevoda, naročnik in prejemniki prevoda, ter gibalnega vzroka, ki ga predstavlja prevajalec (gl. Pokorn 2009, 53–54).

Po pregledu literature o najstarejših slovenskih prevodih sledi njihova kronološko-vsebinsko urejena predstavitev z izpostavitvijo prevodnih lastnosti. Poglavje zaključujeta povzemalni pogled na najstarejše slovenske prevode in odprte raziskovalne možnosti.

2 Raziskave prvih slovenskih prevodov

Pri pregledu literature o slovenskih besedilih do 1550 lahko začrtamo nekaj jeder. Literatura o *Brižinskih spomenikih* do leta 2007 prinaša Kranjec (2007), njihov problemski

pretres pa Grdina (2007c), ki upošteva tudi prevodne vidike. Prvi omembi *Brižinskih spomenikov* Josepha Docna iz leta 1806 sledijo številne izdaje, ki lahko vključujejo tudi obravnave: pomembnejše so npr. izdaje Petra Köppna leta 1827 (s filološkimi komentarji Aleksandra Vostokova), Jerneja Kopitarja leta 1836, Václava Vondráka leta 1896, Frana Ramovša in Milka Kosa leta 1937, Aleksandra Isačenka leta 1943, Jožeta Pogačnika idr. leta 1968, Franceta Bernika idr. leta 1992 (ponovne izdaje v letih 1993, 2004) ter e-izdaja leta 2007 (Ogrin 2007).

Brižinskim spomenikom so samostojne knjižne študije posvetili Ivan Grafenauer (1936), ki je pisal o njihovem izvoru v kontekstu širjenja in spodbujanja krščanstva v karolinškem obdobju na koncu 8. stoletja in v 9. stoletju; Irene Wiehl (1974) se je posvetila krščanski terminologiji v *Brižinskih spomenikih*; Kornelija Kuvač-Levačić (2006) je pisala o njihovem slogu s posebnim ozirom na pojem *prje* 'pravda, spor'; Varja Cvetko Orešnik (2021) je analizirala posamezne jezikovne prvine *Brižinskih spomenikov*, predvsem z vidika njihove slovenskosti. Nenazadnje je treba omeniti še študije *Freisigensia* Rajka Nahtigala, objavljene med letoma 1915 in 1924, ki vsebujejo analizo posameznih jezikovnih značilnosti in nastanka *Brižinskih spomenikov*, ter raznovrstne prispevke v zborniku *Brižinski spomeniki*, ki so ga leta 1996 uredili Janko Kos idr.

Poglobljeno večplastno analizo (s kritičnim pregledom literature) slovenskih besedil med *Brižinskimi spomeniki* in Trubarjem, ki vključuje tudi prevodne vidike, predstavlja monografija Nikolaia Mikhailova (1998); pozneje so nastale še študije Nikolaia Mikhailova (1999) in Natalije Ulčnik (2016) o *Slovenskem načrtu za pridigo* ter Borisa Golca (2009) o *Kranjskem rokopisu*.

Preglede najstarejših slovenskih besedil nudijo npr. v skrčeni obliki Jože Toporišič (2004), Breda Pogorelec (2011) in Matej Šekli (2021), posamezne analize o zgodovini slovenskega jezika do Jerneja Kopitarja pa prinaša monografija Martine Orožen (1996); od literarnih zgodovinarjev jim posebno pozornost namenjajo npr. Jože Pogačnik v antologiji srednjeveškega slovstva (Pogačnik 1972) in študiji o starejšem slovenskem slovstvu (Pogačnik 1990) ter Igor Grdina v izboru starejše slovenske nabožne književnosti (Grdina 1997) in monografiji o slovenski književnosti do razsvetljenstva (Grdina 1999); kritični pregled literarnovednih raziskav o slovenskem srednjem veku v letih 1968–1993 pa prinaša članek Igorja Grdine (1994). Srednjemu veku v slovenskem slovstvu je bil posvečen tudi simpozij *Obdobja* leta 1988 (zbornik prispevkov s simpozija je izšel leto pozneje, uredil pa ga je Jože Toporišič).

3 Prva prevedena besedila: prevodne in jezikovne značilnosti

3.1 Brižinski spomeniki

Najpomembnejša slovenska besedila iz obdobja med 9. in 11. stol. ko govorimo o t. i. alpski slovanščini oz. stari slovenščini (Snoj in Greenberg 2012, 298; Šekli 2021, 201),

so *Brižinski spomeniki*, ki obsegajo dva obrazca *splošne spovedi* (prvi in tretji *Brižinski spomenik*) ter *pridigo o grehu in pokori* (drugi *Brižinski spomenik*). V prvem *Brižinskem spomeniku* vernik Bogu in svetnikom izpove vse svoje grehe in jih našteje, prosi usmiljenja in kazni, ki mu jo bo Bog dal po svoji milosti; vernik se na koncu izroči Bogu, da bi na sodni dan prejel milost. Drugi *Brižinski spomenik* je pridiga, v kateri duhovnik po predstavitvi izvirnega greha poziva k opuščanju grehov, približevanju Bogu z dobrimi deli, k molitvi in spovedi z mislijo na sodni dan; verniki lahko z vero in izpovedjo storijo to, kar so njihovi predniki storili s trpljenjem. Pridiga se zaključi s pozivom vernikom, naj duhovnikom izpovedo svoje grehe. Tretji *Brižinski spomenik* je spoved, v kateri se vernik odpove hudiču in njegovim delom, izpove svojo vero v troedinega Boga, nato prosi Boga in svetnike njihove milosti in odpuščanja, izpove jim svoje grehe, se jih kesa in prosi Boga za milost z mislijo na sodni dan. Vernik Bogu nato izroči svoje besede, dejanja, telo in dušo in prosi Kristusa za odrešitev pred hudičem in zlom ter rešitev z dobroto. Na podlagi uvoda v prvem *Brižinskem spomeniku*, tj. *glagolite po nas redka slovesa* 'govorite za nami teh malo besed', se sklepa, da je duhovnik (s pravico do rabe majestetične množine) pozval vernike, da so za njim ponavljali besede spovedi; z drugim *Brižinskim spomenikom* je duhovnik nagovoril vernike, ki so se odzvali s spovedjo v tretjem *Brižinskem spomeniku* (Grdina 1997, 54–55).

Brižinski spomeniki, ki se nahajajo v latinskem rokopisnem kodeksu s homiletično-liturgično vsebino (Clm 6426), so verjetno nastali med 972 in 1039 na Zgornjem Koroškem ali v Freisingu na Bavarskem, o čemer pričata drugi in tretji *Brižinski spomenik*, ki ju je napisala ista roka kot zamenjavno listino med posestvi freisinškega škofa Abrahama in njegovega sorodnika klerika Ruodharija na Zgornjem Koroškem (morda jih je napisal sam Ruodharij). Zgornja Koroška z okolico Vrbskega jezera, kjer je freisinški škof imel posesti, je tudi domnevno območje rabe teh besedil; rabil jih je verjetno prav Ruodharij, nato pa so postala del zbornika, ki je pripadal freisinškemu škofu (Freising je bil v 19. stoletju poslovenjen v Brižinj, zato se besedila imenujejo *Brižinski spomeniki*; Grdina 1997, 61; Grdina 2007b).

Ključni trenutek za nastanek teh besedil je zavzemanje Karla Velikega, da bi Cerkev bolj skrbela za znanje osnovnih krščanskih resnic med verniki, kar je vključevalo pouk o veri, temeljne molitve, pridige in spovedi v latinščini in ljudskih jezikih (Grdina 1997, 51–52). To je uredil v cerkvenih predpisih ali kapitularjih: leta 789 se je zavzel za pouk osnovnih molitev, tj. *očenaša* in *vere*, leta 802 pa za spovedniško delo duhovnikov ter pouk vernikov o izogibanju grehom in prejemanju obhajila; prvi predpisi so sprožili nastanek starovisokonemških prevodov osnovnih molitev, drugi pa so bili ključni za prevajanje obrazcev splošne spovedi (Grafenauer 1969, 156). Takoj po letu 802 naj bi v cesarskem samostanu Lorsch v nemškem Hessnu na podlagi latinskega obrazca in Pavlovega pisma Galačanom nastal frankovski spovedni praobrazec, ki so mu sledile predelave; pred frankovskimi obrazci in neodvisno od njih pa naj bi nastali bavarski spovedni praobrazci.

Izvirnik prvega in tretjega *Brižinskega spomenika* naj bi bilo besedilo, sorodno t. i. prvemu bavarskemu spovednemu obrazcu iz 9. stoletja, na katerega pa so vplivali tudi frankovski obrazci; prvi verziji staroslovenskih prevodov, ki ju predstavljata *Brižinska spomenika*, naj bi nastali najpozneje v drugi polovici 10. stoletja. Kot zanimivost lahko omenimo, da je podobnega nastanka tudi starocerkvenoslovanski spovedni obrazec *Činъ nadъ ispovѣdajōščiimъ sę* [Obred nad izpovedajočim se] v *Sinajskem evhologiju* (molitveniku) iz 11. stoletja, ki pa je po izvoru starejši, saj ne kaže frankovskih vplivov (Grafenauer 1969, 158–159; Grdina 2007b).

Drugi *Brižinski spomenik* je verjetno prevod v nemščino prevedenega latinskega obrazca *Adbortatio ad poenitentiam* [Spodbuda k pokori] iz 9. stoletja (Grafenauer 1936, 23–24), pri čemer je njegova prva verzija morala nastati še pred prihodom sv. Cirila in Metoda na Moravsko leta 863, saj se podobne formulacije nahajajo v homiliji (pridigi) Klimenta Ohridskega, učenca sv. Cirila in Metoda, ki se je ohranila v ruskem cerkvenoslovanskem prepisu iz 12. stol. (Grafenauer 1969, 148, 154–155; Grdina 2007b).

Glede na urejenost pisnih znamenj sta prvi in tretji *Brižinski spomenik* nastala kot prepisa obstoječe pisne predloge, drugi *Brižinski spomenik*, ki ga zaznamuje večja neustaljenost pisnih znamenj, pa po nareku ali na podlagi slabše predloge (Grafenauer 1969, 156; Grdina 1997, 61; Grdina 2007b).

Kot je bilo že omenjeno, so *Brižinski spomeniki* pozno alpskoslovanska oz. staroslovenska besedila, na kar kaže snop glasovnih in oblikovnih značilnosti, inovacij in arhaizmov (gl. Snoj in Greenberg 2012, 291–297; Šekli 2021, 203–205; Cvetko Orešnik 2021). Obenem besedila zaznamujejo tudi besedni kalki po stari visoki nemščini, npr. *zil* 'sel' po *boto* 'enako'; *ze ꙗ-a-glagolo* 'se odpovem', *ze zavuekatı* 'odreči se' (s predpono *za-*) po *forsabhan* 'zatajiti, odpovedati se' (s predpono *for-*; Šekli 2021, 204).

3.2 Ostala verska besedila

Od leta 1200 naprej, v času narečne slovenščine (ko se je slovenščina cepila na posamezna narečja; Šekli 2021, 207–209), se je število slovenskih besedil – tudi prevedenih – povečalo.

Najstarejše verskonamembno besedilo te dobe, *Celovški ali Rateški rokopis* (nadalje *Celovški rokopis*) iz 2. polovice 14. stoletja (med letoma 1362 in 1390), sestavljajo *očenaš*, *zdravamarija* in *apostolska vera*. List z zapisi, ki predstavljajo *Celovški rokopis*, je bil verjetno del misala (mašne knjige), njihov avtor pa je bil najbrž duhovnik v Ratečah, kjer so se molitve uporabljale. Domneva se, da je *Celovški rokopis* prepis starejših slovenskih verzij, ki so bile prevedene iz nemščine, pri čemer naj bi njihov prevajalec znal tudi latinske molitve (Grafenauer 1931, 94; Mikhailov 1998, 104); Igor Grdina (1997, 68) meni, da gre za nasledek starega slovenskega verskega izročila, ki je bilo morda le ustno oz. občasno tudi zapisano. Prve staroslovenske verzije *očenaša* in *vere* naj bi segale

namreč v 8. stoletje, na kar opozarja recimo samostalnik *bogastvo* v pomenu 'kraljestvo', ki je kalk po stari visoki nemščini (gl. sodobno nemško *Reich*), iz časa pred prevzemom besede *kralj* iz imena *Karla Velikega* (Grafenauer 1931, 79–84; Mikhailov 1998, 96; Orel 2016, 640; Šekli 2021, 212). Slovenska *zdravamarija* naj bi bila iz 12. stoletja (Grafenauer 1931, 87–89; Orel 2016, 640), saj je šele leta 1198 pariška sinoda določila, naj se *zdravamarija* moli za *očenašem* in *vero* (Orožen 1996, 93). Besedila *Celovškega rokopisa* kažejo gorenjsko narečno osnovo (Šekli 2008; Šekli 2021, 212).

Enaka besedila kot *Celovski* obsega stoletje mlajši *Starogorski rokopis* iz let 1492–1498, ki se je uporabljal v romarskem središču na Stari Gori nad Čedadom in se nahaja v knjigi z latinskimi besedili. Avtor rokopisa je Lavrencij iz Mirnika, kraja na obrobju Goriških Brd. Jezikovno je v tem rokopisu uporabljeno nadnarečje s prevladujočimi gorenjskimi prvinami (Mikhailov 1998, 216–228; Šekli 2021, 216). Vsebinska in jezikovna podobnost *Celovškega* in *Starogorskega rokopisa* kaže na neprekinjeno ustno in pisno tradicijo slovenskih verskih besedil v srednjem veku, ki se nadaljuje v naslednjih obdobjih (Logar idr. 1974; Mikhailov 1998, 76–79; Orel 2016, 640).

Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja tvori pet slovenskih besedil, ki se členijo na dve skupini: prvi del sestavljata prošnji – predpridižni klic »Milost ino gnada našiga gospodi« in antifona »Salve Regina« [Pozdravljena, Kraljica], drugi del pa kitica velikonočne pesmi »Naš gospud je od smrti vstal« ter dve verziji splošne spovedi »Jaz se odpovem« (pisec se je najbrž odločil, da bo prvo verzijo, v kateri se je večkrat zmotil, napisal še enkrat). Besedila naj bi bila namenjena »kultu in cerkvenim obredom«, vsem vernikom, ne samo duhovnikom (Pogačnik 1992, 51; Mikhailov 1998, 71). Prvi del *Stiškega rokopisa* je okoli leta 1428 zapisal češki menih, ki naj bi pred husitskimi vojnami prebežal v Stično, drugi del pa leta 1440 slovenski učenec prvega meniha (Grdina 1997, 57–58; Mikhailov 1998, 67–71). Rokopis se nahaja v latinskem kodeksu stiškega samostana (krajši opis v Grafenauer 1916; Pogačnik 1992, 46).

»Milost ino gnada« je invokacija, s katero duhovnik prosi za pomoč Boga, Marijo, sv. Duha in svetnike; najbrž gre za priredbo *prošnjega klica pred pridigo* z izhodiščem v latinskih (grških) prošnjih klicih *Kyrie eleison! Christe eleison!* [Gospod, usmili se. Kristus, usmili se.], ki so jim v 8. stoletju sledile različice v ljudskih jezikih (*Gospodi pomiluj! Kriste pomiluj!*; Grafenauer 1942, 129–130). Prva staroslovenska verzija *kirielejsona* naj bi segala prav v 8. stoletje, z razširitvami v 9.–10. stoletju pa se je razvila v vzorec s klicem k vsem svetnikom, ki predstavlja prvo verzijo stiškega besedila (Grafenauer 1942, 132). Antifona »Salve Regina«, hvalni spev Mariji, je prvi slovenski prevod (priredba) latinske marijanske pesmi: po Vatroslavu Oblaku naj bi bila prevedena iz češčine, po Jožetu Pogačniku iz latinščine (pri čemer naj bi se prevajalec spominjal tudi češke verzije), po Milanu Dolganu naj bi stiški zapis nastal preko nemščine, po Ivanu Grafenauerju pa jo je češki menih zapisal po poslušanju že obstoječega slovenskega prevoda iz latinščine (Grafenauer 1916, 243; Pogačnik 1992, 50; Dolgan 2009, 118–119, 122–123). Prvi

zapis latinske pesmi se je pojavil ob koncu 11. stoletja, njen avtor je najbrž Hermann Hromi (1013–1054) iz benediktinske opatije Reichenau ob Bodenskem jezeru (Dolgan 2009, 114). Cistercijanci so »Salve Regino« od leta 1218 molili vsak dan, od leta 1251 je postala obvezna po sklepni molitvi v brevirju (Pogačnik 1992, 50).

Pesem »Naš gospud je od smrti vstal«, povezana z velikonočno liturgijo, je priredba nemške pesmi »Christ ist erstanden« [Kristus je vstal]; besedilne razlike med izvirnikom in slovensko priredbo se pojavijo že v prvi vrstici oz. naslovu (Grafenauer 1942, 102; gl. še Pogačnik 1992, 49; Mikhailov 1998, 127; rekonstrukcijo celotne velikonočne pesmi imata Grafenauer 1942 in Smolik 2011). Najdaljše besedilo *Stiškega rokopisa* je splošna spoved »Jaz se odpovem«, v kateri se vernik odpove hudiču in njegovim delom ter izpove svoje grehe; vernik prosi najprej Boga za življenje, nato svetnike, naj prosijo Boga za odpustek njegovih grehov, njegovo rešitev in večno življenje, hkrati pa tudi sam obljubi, da se bo obvaroval grehov in odpustil drugim. Po Alešu Ušeničniku (1926) bi lahko šlo za priredbo latinske, morda celo nemške spovedi na osnovi formule Honorija Avgustodunskega, nemškega meniha in teologa iz 12. stoletja (podobno Pogačnik 1992, 47), v kateri se kaže češki vpliv; po Ivanu Grafenauerju (1916, 241; 1931) je spoved prepis starejše verzije, in sicer predhodnega slovenskega prevoda iz 13.–14. stoletja, izvirnik zanj pa je treba iskati v nemških spovedih, ki so nastale na osnovi Honorijevega obrazca v 12.–13. stoletju. Poleg tega naj bi stiška splošna spoved kazala na kontinuiteto slovenske liturgične tradicije od *Brižinskih spomenikov* dalje (Grafenauer 1931, 106–117).

Grafenauer (1931, 108–116), ki analizira vzporedna mesta v stiški splošni spovedi, Honorijevem in nemških spovednih obrazcih, navaja tudi oceno »prevajalske tehnike«: omenja prevajalčeve zadrege pri opisnih prevodih (npr. latinsko *vota* 'obljube' proti slovensko *kar sam vogu ... obl(j)ubil* v drugem delu *Stiškega rokopisa*, ki se lahko opira na nemško *allez, daz ich got ie gebiez* [vse, kar sem Bogu obljubil] v tretji *Benediktbeuerski izpovedi* iz 12. stoletja), ki kažejo na poljudnost besedila, namenjenega osnovnim verskim potrebam, ne višji homiletični (cerkveni govorniški) rabi; Grafenauer (prav tam, 117) še dodaja, da odsotnost izvirnika otežuje prevodno presojo.

Jezikovno prvi del *Stiškega rokopisa* izkazuje gorenjske značilnosti, drugi del pa dolenske (gl. Šekli 2021, 214–215). V prvem delu je več čeških elementov (t. i. bohemizmov), npr. velelnik *rač* (*račiti* 'blagovoliti'), rod. ed. *križe* (namesto *križa*), sedanjšiška končnica *vpije-me* (namesto *vpije-mo*), morda zaradi zapisovanja po nareku ali spominu (Grafenauer 1916, 243; Burian 1928, 6; prim. Toporišič 1992; Mikhailov 1998, 121–152). Sicer pa besedila vsebujejo veliko germanizmov: med leksikalnimi npr. *trošt* 'tolažba', *klagovati* 'tožiti'; med skladenjskimi člen, svojilni rodilnik (npr. *Mati te milosti*), svojilni zaimek namesto povratno svojilnega, besedni red itn. (Orožen 1996, 95; Mikhailov 1998, 169; podrobno Mikhailov 1998, 153–169).

Med 15. in 16. stoletjem naj bi prav tako v Stični nastal *Slovenski načrt za pridigo*, ki je danes del *Evngeliarija* ljubljanskega Nadškofijskega arhiva. Podlaga besedila je

zgodba o kánaanski ženi iz Matejevega evangelija (15, 21–28), ki je prosila Jezusa za pomoč pri ozdravitvi »s hudičem objete« hčere in postala zgled prave vere, ki vodi v večno milost (Ulčnik 2016, 490). Glede na jezikovne napake, npr. *za našega gospudi tekla* namesto *za našim gospodom*, tudi *nikoli kanca ima* namesto *nima* (Mikhailov 1999), naj bi bilo besedilo neurejen prevod (morda iz nemščine), zapisal pa bi ga lahko tujec, domneva se, da bi lahko bil Italijan (Mikhailov 1999, 78, 82; Šekli 2021, 217–218). Besedilo ima gorenjske in dolenske značilnosti, nemške prvine, npr. lekseme *gerivati* 'kesati se', *andobt* 'pobožnost', člene, kalke tipa *nikoli kanca ima* po nemškem *nie ein Ende hat*; med domnevno italijanske prvine sodi npr. *eden sakoteri po un qualche, un qualsiasi* (Mikhailov 1999, 79–87; Ulčnik 2016, 497–498).

3.3 Upravna besedila

Kot upravna lahko označimo besedila *Černjevskega rokopisa*, nastala med 1497 in 1547; gre za 52 slovenskih zapisov *ustanovnih maš* (daritev) Marijine bratovščine v kraju Černjeja/Cerneu v Terskih dolinah v Benečiji. Besedila imajo modelno zgradbo tipa *oseba je zapustila bratovščini določene darove z namenom, da se opravijo maše za zveličanje nje same ali njenih bližnjih*, pri čemer gre za nepopolne povzemalne prevode iz latinščine (27), italijanščine (6) in samostojne slovenske zapise (Ferluga-Petronio 1989, 245–246; Mikhailov 1998, 82, 325–326). Slovenske zapise je ustvarilo 13 ali 14 piscev, prva med njima pa sta notarja Johannes s Krka in (najbrž) Bartolomeo Nimis (morda iz Nimisa/Nem; Mikhailov 1998, 325).

Na podlagi *Černjevskega rokopisa* Nikolai Mikhailov (1998, 322–324) ocenjuje položaj slovenščine v beneškoslovenskem prostoru prve polovice 16. stoletja: domneva, da je v cerkveni upravi obstajala vrsta poluradne italijansko-slovenske dvojezičnosti ali celo latinsko-italijansko-slovenske trijezičnosti, kar naj bi potrjevali neslovenski zapisovalci slovenskih besedil; domneva razvito različico uradne slovenščine z določenimi ustaljenimi vzorci (celo poskus birokratskega standarda; Mikhailov 1998, 354–355). Hkrati pa slovenski zapisi v rokopisu kažejo na postopno emancipacijo slovenščine: najprej gre le za prevode, pozneje samostojna besedila brez tujejezičnega izhodiščnega besedila. V jeziku *Černjevskega rokopisa* prevladuje čakavščina (Šekli 2021, 217), pojavljajo se italijanski in furlanski elementi – npr. iz furlanščine *kunc* 'mera za žito', *kamerar* 'upravitelj bratovščine', iz italijanščine *ben* 'premoženje', *morti* 'mrtvi, pokojniki' (gl. še latinske predloge in veznike tipa *de* 'od' in *et* 'in'), kalki tipa *reči mašo* po italijanskem *dire messa*, neosebne skladenjske zgradbe, raba povratno svojilnega zaimka *svoj* namesto svojilnih zaimkov itn. (Ferluga-Petronio 1989, 247–250; poglobljen opis jezika v Mikhailov 1998, 328–354).

Kranjski rokopis iz prve polovice 16. stoletja (med letoma 1531 in 1558), znan po prepisu, objavljenem leta 1870 (originalni rokopis se je po tem času izgubil; Golec 2009),

obsega pet uradovalnih besedil, prisežnih obrazcev, ki se nanašajo na Kranj: poleg slovenskih *priseg meščana, mestnega svétnika* in *mestnega sodnika* rokopis vsebuje tudi nemški in slovenski *sodnikov pouk zapriseženim meščanom kot pričam*. Besedila so lahko prepisi starejših predlog ali neposredni nemški prevodi, nastali v mestni pisarni (Golec 2009), to pa naj bi dokazovala predvsem *sodnikova pouka*, saj je slovensko besedilo skoraj dobeseden prevod nemškega (Mikhailov 1998, 72); med razlikami lahko izpostavimo nazive vladarja tipa *dem Landtsfürssten* 'deželnemu knezu' proti *gospodi krejlu* (Golec 2009). *Kranjski rokopis* je pomembno pričevanje o družbeni vlogi slovenščine v Kranju, enem najpomembnejših mest na Kranjskem, saj kažejo, da je bilo slovensko priseganje običajno »tako v sodni praksi kot pri sprejemanju novih meščanov in pri nastopih sodniške in svétniške funkcije«, imelo je prednost pred priseganjem v nemščini, sicer dominantnim pisnim jezikom (Golec 2009). Jezikovno so besedila večinoma gorenjska, obenem pa vsebujejo številne germanizme (ki naj bi tudi kazali na prevod): npr. lekseme tipa *strafati* 'kaznovati', *aufslak* 'naklada', kalke tipa *naprej vzeti* 'začeti' po nemškem *vornehmen*, besedni red, člene (Mikhailov 1998, 71–72, 185–188; Golec 2009; Šekli 2021, 218).

3.4 Književna besedila

Med prva slovenska književna besedila sodita dve *večjezični pesmi*, ki ju je v letih 1416 in 1417 napisal *Oswald von Wolkenstein* (1377–1445), tirolski plemič, eden največjih nemških *minezengerjev*, tj. potujočih pesnikov, sorodnih trubadurjem. Pesmi »Do fraig amorß« (št. 69) in »Bog dep'mi« (št. 119) vsebujeta slovenske verze, ki so prevodi nemških in tvorijo celoto: npr. *na moi sercce* 'na moje srce' – *darzu mein herz, ne dirs dobro* 'ne drži dobro' – *der halt nicht vast, mille schenna* 'mila žena' – *zart liebstes weib* (gl. vzporedne zapise v Marold 1926, 86–90, 326–333; Bonazza 1988, 250–253; Mikhailov 1998, 65–66); poleg nemščine in slovenščine so v pesmih prisotni še drugi jeziki nemškega cesarstva in latinščina (Šekli 2021, 213). *Wolkensteinovi* pesmi bi lahko pomenili, da je bila v 15. stoletju slovenščina pomembna v družbi, kot jezik primeren za prevode, morda tudi za ljubezensko poezijo (težje je domnevati, da je obstajala tradicija ljubezenske poezije); domneva se, da je *Oswald von Wolkenstein* znal tudi slovensko. Zaradi problematične pisave je jezik narečno težko natančneje opredeliti (Bonazza 1988, 249, 252–254; Mikhailov 1998, 65–67; jezikovna interpretacija v Marold 1926, 86–90, 326–333; Šekli 2021, 213–214).

Na začetku nemškega *Auerspergovnega rokopisa* iz 15. (ali 14.) stoletja, katerega izvirnik se je izgubil (ohranili so se le slabi posnetki), se je nahajalo nekaj pomanjkljivih vrstic v slovenščini. Po vsebini gre za del ljubezenske pesmi, morda pesmi v čast Mariji. Problematično jezikovno gradivo, npr. *oczy twoyee czwtlew – primy – y moy swat moree* itn. (*oči tvoje svetlem² – primi – i moj svet² more² morje²*), onemogoča natančnejšo opredelitev (Mikhailov 1998, 83, 369–370; Šekli 2021, 217); glede na vsebino in pravopis

Václav Burian (1928, 9–10) omenja možno zvezo z dejavnostjo čeških menihov na Slovenskem.

4 Značilnosti najstarejših slovenskih prevodov

Izhodiščni jeziki najstarejših slovenskih prevedenih besedil so različni: iz nemščine z latinskim izhodiščem so nastali *Brižinski spomeniki*, *Celovski* in *Starogorski rokopis*, spoved »Jaz se odpovem« v *Stiškem rokopisu*; iz nemščine »Naš gospud je od smrti vstal« v *Stiškem rokopisu*, morda *Slovenski načrt za pridigo*, *Kranjski rokopis*, večjezični pesmi *Oswalda von Wolkensteina*; iz latinščine »Milost ino gnada«, »Salve regina« v *Stiškem rokopisu* ter del zapisov *Černjejskega rokopisa*; iz italijanščine del *Černjejskega rokopisa*; zaradi slabe ohranjenosti je zelo problematična prevodna analiza *Auerspergovega rokopisa*.

Skoraj vsa besedila zaznamujejo tujejezični elementi, ki so lahko posledica tako izvornikov kot zunajbesedilnih (sociolingvističnih) okoliščin (npr. prisotnost tujih jezikov v družbenem okolju, tujejezičnost samih zapisovalcev ali prevajalcev, gl. v nadaljevanju): nemške prvine se pojavljajo v *Brižinskih spomenikih*, *Celovškem*, *Stiškem*, *Starogorskem*, *Kranjskem rokopisu* in *Slovenskem načrtu za pridigo*; latinske v *Černjejskem rokopisu*, omejeno v *Celovškem*, *Stiskem* in *Starogorskem rokopisu*; italijanske v *Černjejskem rokopisu*, morda v *Slovenskem načrtu za pridigo*; furlanske in čakavske v *Černjejskem rokopisu*; češke v prvem delu *Stiškega rokopisa*.

Izvorniki so v nekaterih primerih ohranjeni, v drugih pa so raziskovalci na podlagi primerjav in delnih rekonstrukcij sestavili domnevne izvornike. O domnevnih izhodiščnih nemških (in latinskih) obrazcih spovedi, pridig in molitev, ki so bile prevedene, se nato dopolnjevale in prepisovale, lahko govorimo pri *Brižinskih spomenikih*, *Celovškem* in *Starogorskem rokopisu*, večjem delu *Stiškega rokopisa* (z izjemo velikonočne pesmi), še težje pa je določiti izvornik *Načrtu za pridigo*. Bolj besedilno konkretni so izvorniki *večjezičnih pesmi Oswalda von Wolkensteina*, v katerih slovenske verze spremljajo nemški, velikonočne pesmi »Naš gospud je od smrti vstal« v *Stiškem rokopisu*, katere izvornik je nemška pesem »Christ ist erstanden« [Kristus je vstal], slovenski sodnikov pouk v *Kranjskem rokopisu*, ki ima vzporedno nemško besedilo (drugih priseg ne spremljajo tujejezična besedila), in del *Černjejskega rokopisa*, v katerem del slovenskih zapisov spremljajo italijanska in latinska besedila, medtem ko je del slovenskih zapisov brez vzporednih tujejezičnih besedil.

Prevedena besedila so imela konkreten namen v bogoslužju, kot v primeru *Brižinskih spomenikov*, *Celovškega*, *Starogorskega* in *Stiškega rokopisa* ter *Slovenskega načrta za pridigo*, v cerkveni in mestni upravi, na kar opozarjata *Černjejski* in *Kranjski rokopis*, lahko pa je bila njihova funkcija tudi estetska oz. književno-umetnostna, kot v primeru *večjezičnih pesmi Oswalda von Wolkensteina* in *Auerspergovega rokopisa*. Najstarejši slovenski prevodi govorijo ne le o realizaciji zahtev »od zgoraj«, kot so jih vsebovali npr. Karlovi

kapitularji, temveč tudi o potrebah in pomenu slovenskega prebivalstva na konkretnem zemljepisnem območju ter o vlogi slovenščine v bogoslužju, v cerkveno- in družbeno-upravnih zadevah ter na področju književnosti v srednjem veku.

Prevodi so bili namenjeni večinoma slovensko govorečim prejemnikom – članom in pripadnikom verske skupnosti (vernikom, duhovnikom, menihom) in mestne organizacije (z določenimi vlogami in ambicijami v mestni upravi), pa tudi posameznikom (ne le slovensko govorečim), ki so želeli zadostiti svojim željam po estetskem literarnem užitku, kar nam dokazuje predvsem večjezična poezija Oswalda von Wolkensteina. Prevodi so zapolnjevali besedilne vrzeli, iz njih pa so se lahko že sočasno razvili besedilni vzorci, na podlagi katerih so se tvorila samostojna slovenska besedila, kar je razvidno iz slovenskih zapisov brez predlog v *Černjejskem rokopisu*. Skozi slovenske prevode se je že v srednjem veku lahko vzpostavila določena tradicija, kar velja npr. za bogoslužje v slovenskem jeziku; nekatera slovenska besedila brez konkretnih predlog, kot npr. deli *Černjejskega* ali *Kranjskega rokopisa*, pa lahko opozarjajo, da je slovenščina v nekem uradovalem kontekstu imela celo prednostno vlogo v razmerju do drugih jezikov.

Domnevni avtorji (prepisovalci, prevajalci) najstarejših slovenskih prevodov kažejo na izrazit medkulturni oz. medjezikovni kontekst. Bolj ali manj verjetno so tujejezični govorniki avtorji naslednjih slovenskih besedil: *Brižinske spomenike* je domnevno zapisal nemškogovoreči klerik Ruodharij, prvi del *Stiškega rokopisa* češki menih, *Slovenski načrt za pridigo* morda Italijan, vsaj del *Černjejskega rokopisa* notar Johannes s Krka, na kar opozarjajo čakavizmi, *večjezični pesmi Oswalda von Wolkensteina* pa v poimenovanju omenjeni nemškogovoreči pesnik. Pri ostalih spomenikih se predvideva, da so jih ustvarili slovenskogovoreči pisci: *Celovški rokopis* naj bi zapisal duhovnik iz Rateč, *Starogorski rokopis* Lavrencij iz Mirnika, drugi del *Stiškega rokopisa* slovenski menih; slovenski avtorji se domnevajo tudi pri delu *Černjejskega rokopisa* (morda Bartolomeo Nimis) in *Kranjskem rokopisu*, ki je nastal v kranjski mestni pisarni.

5 Odprte raziskovalne možnosti

V zvezi z najstarejšimi slovenskimi besedili so prevodne raziskave razmeroma redke, verjetno največji prispevek v teh okvirih gre Ivanu Grafenauerju za *Brižinske spomenike* (predvsem Grafenauer 1936, 1938), *Celovški* (Grafenauer 1931) in *Stiški rokopis* (predvsem Grafenauer 1916, 1942), prevodno pa so posamezna dela osvetljevali še nekateri, npr. Aleš Ušeničnik (1926) spovedne obrazce v *Brižinskih spomenikih* in *Stiškem rokopisu*, Sergio Bonazza (1988) pesmi *Oswalda von Wolkensteina*, Fedora Ferluga-Petronio (1989) *Černjejski rokopis*, Igor Grdina (2007b, 2007c) *Brižinske spomenike*, Boris Golec (2009) pa *Kranjski rokopis*. Za slovenska srednjeveška besedila so tako odprte še mnoge prevodoslovne raziskovalne možnosti: od poglobitve že obstoječih prevodnih

analiz, na primer z natančnejšo besedilno analizo, tudi primerjalno analizo prevodov (s spremljajočimi slovenskimi prevodi), do novih analiz, na primer *Auerspergovega rokopisa*, *Slovenskega načrta za pridigo*, in nadgradnje raziskav z večravninsko prevodoslovno metodologijo, ki bi upoštevala najrazličnejše vidike. Ob tem obstaja tudi možnost odkritja »novih« slovenskih srednjeveških besedil, na kar opozarjajo pred kratkim odkriti slovenski števniki od 1 do 10 v *Heiligenkreuškem rokopisu* (po samostanu Heiligenkreuz v bližini Dunaja) iz 12. stoletja (Lewaszkiewicz in Wydra 2021; Šekli 2022). Za pregled celotnega prevodnega dogajanja v srednjem veku na Slovenskem pa bi bilo treba osvetliti tudi tujejezično prevodno dejavnost.

6 Zaključek

Dobršen del slovenskih srednjeveških jezikovnih spomenikov je prevodov, če pa izključimo zapise osebnoimenskega in občnoimenskega besedja, je prevodov celo velika večina. Ti obsegajo verska besedila, kot so *Brižinski spomeniki*, *Celovski* in *Starogorski rokopis*, *Stiški rokopis*, *Slovenski načrt za pridigo*, upravna besedila v *Černjejskem* in *Kranjskem rokopisu* ter književna besedila, kot so *večjezični pesmi Oswalda von Wolkensteina* in *Auerspergov rokopis*. Predvsem verska besedila, tj. *Brižinski spomeniki*, *Celovski* in *Starogorski rokopis*, del *Stiškega rokopisa*, so nastala na podlagi rekonstruiranih domnevnih nemških in latinskih obrazcev, ki so se prevajali, dopolnjevali in prepisovali; v drugih primerih, npr. v *večjezičnih pesmih Oswalda von Wolkensteina*, velikonočni pesmi v *Stiškem rokopisu*, delih *Kranjskega* in *Černjejskega rokopisa*, so izvirniki konkretnjši – gre za vzporedna ali sicer znana tujejezična besedila, ki so bila prevedena in prireje na; zopet drugačen je primer *Načrta za pridigo*, katerega izvirnik je težko določiti, medtem ko naj bi bili deli *Kranjskega* in *Černjejskega rokopisa* celo samostojna slovenska besedila.

Prvi slovenski prevodi pričajo o potrebah in pomenu slovenskega prebivalstva na določenem zemljepisnem območju ter o vlogi slovenščine v bogoslužju, administraciji in književnosti v srednjem veku. Na teh področjih so prevodi zapolnjevali besedilne vrzeli, na njihovi podlagi se je lahko že v srednjem veku, in sicer predvsem v bogoslužju, vzpostavila določena besedilna tradicija, hkrati pa so kot besedilni vzorci omogočili tvorbo samostojnih slovenskih besedil, ki lahko kažejo, da je slovenščina v določenem kontekstu, npr. v delu administracije, imela celo prednostno vlogo v razmerju do drugih jezikov.

7 Seznam sorodnih poglavij v monografiji

Slovenski prevod Biblije in slovenska literatura / Slovenski prevodi v času baroka

8 Priporočeno branje

Grafenauer, Ivan. 1936. *Karolinska kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb. ispovedajščiimb se*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.

V knjigi je analiziran nastanek *Brižinskih spomenikov*: avtor predstavi okoliščine nastanka besedil in na podlagi primerjav s sorodnimi besedili razpravlja o njihovih potencialnih izvornikih.

Mikhailov, Nikolai. 1998. *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

Knjiga vsebuje natančno večravninsko predstavitev, ki upošteva tudi prevodne vidike, slovenskih besedil med *Brižinskimi spomeniki* in Trubarjevima *Katekizmom* in *Abecebnikom* leta 1550; monografija vsebuje kritični pregled literature o besedilih do konca 20. stoletja.

Šekli, Matej. 2021. »Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550).« V *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*, uredila Matej Šekli in Lidija Rezoničnik, 187–227. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Prispevek vsebuje povzemalni pregled zgodovine slovenskega jezika v srednjem veku in prikaz slovenskih besedil do leta 1550.

Bibliografija

- Bonazza, Sergio. 1988. »Zur Frage der Slowenischen mittelalterlichen Literatur.« *Wiener Slawistischer Almanach* 22: 249–255.
- Burian, Václav. 1928. »Po stopách češtví a české knihy v starším slovinském písemnictví.« *Slavia* 8: 3–81.
- Cvetko Orešnik, Varja. 2021. *Vzhodnoindoevropski jeziki in Brižinski spomeniki – dvoje stebrov v raziskavah starih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dolgan, Milan. 2009. »Pesem Salve, Regina v Stiškem rokopisu in pozneje.« *Hieronymus. Revija o prevajalstvu* 3, št. 1–2: 113–131.
- Ferluga-Petronio, Fedora. 1989. »Ob primerjanju latinskih, italijanskih in slovenskih besedil v Černjejskem rokopisu.« V *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, uredil Jože Toporišič, 245–250. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Glavan, Mihael, ur. 1992. *Stiški rokopis. Študije*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Golec, Boris. 2009. *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja. Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU; Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.
- Grafenauer, Bogo. 1969. »Zgodovinarjeva paralegomena k novi izdaji Freisinških spomenikov.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5: 146–172.
- Grafenauer, Ivan. 1916. »Stiški (ljubljski) rokopis.« *Dom in svet* 29: 239–243, 311–316.
- Grafenauer, Ivan. 1931. »Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva.« *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 8, št. 1–4: 68–117.
- Grafenauer, Ivan. 1936. *Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb ispovědajštiimъ sę*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- Grafenauer, Ivan. 1938. »Starobavarska (svetoemmeramska) molitev v starem slovenskem in stsl. jeziku.« *Slovenski jezik* I, št. 1–4: 8–54.
- Grafenauer, Ivan. 1942. »Ta stara velikonočna pejsen in še kaj.« *Čas* 36, št. 6–10: 89–138.
- Grdina, Igor. 1994. »Srednji vek na Slovenskem v raziskavah literarne vede (Raziskovalno poročilo za obdobje 1968–1993).« *Zgodovinski časopis* 48, št. 1: 79–102.
- Grdina, Igor. 1997. *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.
- Grdina, Igor. 1999. *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Grdina, Igor. 2007a. »Zunanji opis.« V *Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*, uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.
- Grdina, Igor. 2007b. »Paleografska in historična problematika.« V *Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*, uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Zadnjič posodobljeno 6. 4. 2021. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.

- Grdina, Igor. 2007c. »Oris raziskav.« V *Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*, uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Zadnjič posodobljeno 6. 4. 2021. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.
- Kos, Janko, Franc Jakopin in Jože Faganel, ur. 1996. *Zbornik Brižinski spomeniki*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede; Trst: Mladika.
- Pokorn, Nike K. 2009. »Prevodoslovno preučevanje literarnih prevodov.« V *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*, uredila Nike K. Pokorn, 40–58. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.
- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2006. *Stil Brižinskih spomenika s obzirom na pojem prenje*. Split: Književni krug.
- Kranjec, Marko. 2007. »Bibliografija.« V *Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*, uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Zadnjič posodobljeno 6. 4. 2021. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.
- Lewaszkiwicz, Tadeusz in Wiesław Wydra. 2021. »‘Słoweńskie/karyńckie/podjuńskie’ (?) liczebni w łacińskim rękopisie z trzeciej ćwierci XII wieku (Heiligenkreuz, Cod. 250).« *Rocznik slawistyczny* 70: 69–86.
- Logar, Tine, Pogorelec, Breda in Jože Koruza. 1974. »Starogorski rokopis iz konca 15. stoletja.« *Jezik in slovstvo* 19, št. 6–7: 192–211.
- Marold, Werner. 1926. *Kommentar zu den Liedern Oswalds von Wolkenstein*. Zadnjič posodobljeno 7. 3. 2011. <http://www-gewi.uni-graz.at/marold/index.html>.
- Mikhailov, Nikolai. 1998. *Frühslowenische Sprachdenkmäler. Die handschriftliche Periode der slowenischen Sprache (XIV. Jh. bis 1550)*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Mikhailov, Nikolai. 1999. »Die sogenannte slowenische *Homilieskizze* (*Načrt za pridigo*) aus der handschriftlichen Periode der slowenischen Sprache.« *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 2: 77–90.
- Nahtigal, Rajko. 1915a. »Freisingensia I.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* XII: 1–12.
- Nahtigal, Rajko. 1915b. »Freisingensia II.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* XII: 77–122.
- Nahtigal, Rajko. 1918. »Freisingensia III.« *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* I: 1–63.
- Nahtigal, Rajko. 1924. »Freisingensia IV.« *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV: 171–184.
- Oblak, Vatroslav. 1889. »Starejši slovenski teksti I.« *Letopis Matice slovenske*: 122–160.
- Ogrin, Matija, ur. 2007. *Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Zadnjič posodobljeno 6. 4. 2021. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.
- Orel, Irena. 2016. »Klagenfurter Handschrift.« V *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942. Band 2*, uredila Katja Sturm-Schnabl in Bojan-Ilija Schnabl, 640–641. Wien: Böhlau.

- Orožen, Martina. 1996. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pogačnik, Jože, ur. 1972. *Srednjeveško slovstvo. Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pogačnik, Jože. 1990. *Starejše slovensko slovstvo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Pogačnik, Jože. 1992. »Književnozgodovinske določnice Stiškega rokopisa.« *Jezik in slovstvo* 37, št. 3–4: 45–52.
- Pogorelec, Breda. 2011. *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Smolik, Marijan. 2007. »Vsebinski opis.« *V Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Elektronska znanstvenokritična izdaja*, uredil Matija Ogrin. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Zadnjič posodobljeno 6. 4. 2021. <http://nl.ijs.si/e-zrc/bs/>.
- Smolik, Marijan. 2011. *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja. Druga, elektronska, pregledana izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW/>.
- Snoj, Marko in Mark L. Greenberg. 2012. »O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev).« *Zgodovinski časopis* 66, št. 3–4: 276–305.
- Šekli, Matej. 2008. »O narečni osnovi jezika Celovškega ali Rateškega rokopisa ter o izvoru oblike *seydi*.« *Jezikoslovni zapiski* 14, št. 1: 29–40.
- Šekli, Matej. 2021. »Notranja in zunanja zgodovina slovenskega jezika v srednjem veku (ok. 550–1550).« *V Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*, uredila Matej Šekli in Lidija Rezonničnik, 187–227. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- Šekli, Matej. 2022. »Zgodnjėslovenski števniki od 1 do 10 v Heiligenkreuškem rokopisu iz tretje četrtine 12. stoletja (Heiligenkreuz OCist., Cod. 250).« *Slavistična revija* 70, št. 1: 13–32.
- Toporišič, Jože, ur. 1989. *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Toporišič, Jože. 1992. »Jezikoslovna obravnava.« *V Stiški rokopis. Študije*, uredil Mihael Glavan, 17–30. Ljubljana: Slovenska knjiga.
- Toporišič, Jože. 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ulčnik, Natalija. 2016. »Načrt za pridigo iz 15./16. stoletja – prepis in interpretacija besedila.« *V Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*, uredil Marko Jesenšek, 489–502. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Ušeničnik, Aleš. 1926. »Slovenska 'očitna izpoved' v liturgiji.« *Bogoslovni vestnik* 6, št. 4: 265–301.
- Wiehl, Irene. 1974. *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie*. München: Verlag Otto Sagner.

PRVA PREVEDENA BESEDILA

Poglavje obravnava prve slovenske – rokopisne – prevode iz obdobja med 10. stoletjem in sredino 16. stoletja: *Brižinski spomeniki*, *Celovški/Rateški* in *Starogorski rokopis*, *Stiški rokopis*, *Slovenski načrt za pridigo* predstavljajo verska besedila, *Černjejski* in *Kranjski rokopis* sta upravni besedili, *večjezični pesmi Oswalda von Wolkensteina* in *Auerspergov rokopis* pa sta književni besedili. Izvirniki prvih slovenskih prevodov so rekonstruirani domnevni nemški (in latinski) obrazci spovedi, pridig in molitev, ki so bile prevedene, se nato dopolnjevale in prepisovale, kot v primeru *Brižinskih spomenikov*, *Celovškega* in *Starogorskega rokopisa*, delu *Stiškega rokopisa*; težje je določiti izvirnik *Načrta za pridigo*. V *večjezičnih pesmih Oswalda von Wolkensteina* so slovenski verzi prevodi vzporednih nemških verzov, izvirnik velikonočne pesmi »Naš gospud je od smrti vstal« v *Stiškem rokopisu* je nemška pesem »Christ ist erstanden« [Kristus je vstal], slovenski *sodnikov pouk* v *Kranjskem rokopisu* ima vzporedno nemško besedilo; v delu *Černjejskega rokopisa* slovenske zapise spremljajo izhodiščna italijanska in latinska besedila. Deli *Černjejskega* ali *Kranjskega rokopisa* so brez tujejezičnih izhodiščnih besedil. Medjezikovni oz. medkulturni značaj besedil poudarjajo še tujejezični elementi in – vsaj v delu prevedenih besedil – njihovi domnevni tujejezični avtorji oziroma zapisovalci ali prevajalci. Najstarejši slovenski prevodi govorijo o potrebah in pomenu slovenskega prebivalstva na določenem zemljepisnem območju ter o vlogi slovenščine v bogoslužju, administraciji in književnosti v srednjem veku.

THE FIRST TRANSLATED TEXTS

The chapter analyses the first Slovene – manuscript – translations from the period between the 10th and the mid-16th centuries: *Brižinski spomeniki* [Freising monuments], *Celovški/Rateški rokopis* [Celovec/Rateče manuscript], *Starogorski rokopis* [Stara Gora manuscript], *Stiški rokopis* [Stična manuscript], *Slovenski načrt za pridigo* [Slovene sketch for a sermon] are all religious texts, *Černjejski* [Černjeja manuscript] and *Kranjski rokopis* [Kranj manuscript] are administrative texts, while two plurilingual poems by Oswald von Wolkenstein and *Auerspergov rokopis* [Auersperg manuscript] represent literary texts. The source texts of the first Slovene translations include reconstructed supposed German (and Latin) confession, sermon, and prayer formulas, which were translated, complemented, and copied, as in the case of *Brižinski spomeniki*, *Celovški/Rateški* and *Starogorski rokopis*, and a part of *Stiški rokopis*; the source text of *Slovenski načrt za pridigo* is more difficult to determine. In the two plurilingual poems by Oswald von Wolkenstein the Slovene verses represent translations of parallel German verses, the source text of the Easter poem "Naš gospud je od smrti vstal" [Our Lord has risen from the death] in *Stiški rokopis* is the German poem "Christ ist erstanden" [Christ has

risen], the Slovene judge's precept in *Kranjski rokopis* has a parallel German text; in a part of *Černejški rokopis* Slovene records are accompanied by Italian and Latin source texts. Parts of *Černejški* and *Kranjski rokopis* are without foreign-language source texts. The interlingual/intercultural character of these texts is highlighted by foreign-language elements and – at least in a part of translated texts – by their supposed foreign-language authors (copyists, translators). The earliest Slovene translations point to the needs and importance of the Slovene population in a specific geographical area, as well as to the role of Slovene language in liturgy, administration, and literature in the Middle Ages.